

Verslag Workshop Kempense Heidelibel (26/08/2012)

Iwan Lewylle, Jorg Lambrechts en Geert De Knijf

Een goed gevulde zaal deelnemers voor de Workshop Kempense Heidelibel.

1. Intro (Jorg Lambrechts - moderator, Natuurpunt Studie)

De recente, nauwere samenwerking tussen de Libellenvereniging Vlaanderen en Natuurpunt Studie vormde de aanleiding voor de organisatie van een workshop rond de Kempense heidelibel.

De Kempense heidelibel *Sympetrum depressiusculum* staat op Europese Rode Lijst (Kwetsbaar of Vulnerable) omdat ze de laatste jaren heel sterk achteruitgaat in gans Europa.

Doel van deze workshop was het informeren van terreinbeheerders en geïnteresseerden in libellen over (1) het voorkomen en de ecologie van deze soort, (2) het beheer meer af te stemmen in functie van het behoud van de Kempense heidelibel en (3) kijken of andere soorten die kenmerkend zijn voor droogvallende vijvers mee kunnen liften met de hier voorgestelde maatregelen, in de hoop het tij alsnog te kunnen keren en de Kempense heidelibel voor uitsterven in Vlaanderen te behoeden.

2. Voordracht Kempense heidelibel (Geert De Knijf - Libellen Vereniging Vlaanderen)

Uitzicht: de Kempense heidelibel is een kleine libellensoort en is een typisch 'Belgische soort' vanwege zijn kleurenpalet. Verwarring met andere soorten is soms mogelijk, vooral met de bloedrode en de steenrode heidelibel.

Verspreiding: de soort komt voor van West-Europa tot Japan, met epicentrum van Oost-Europa tot Centraal-Azië. De totale verspreiding in Europa is vrij beperkt. Een van de bolwerken bevindt zich in de 'Belgische Kempen'. In Nederland komen er, buiten het grensoverschrijdend reservaat Hageven-Plateaux, geen populaties voor. Ook in Wallonië ontbreekt ze.

Status: de enige Europese Rode Lijstsoort in België. Een duidelijke achteruitgang in aantallen dieren en verspreiding in Vlaanderen werd vastgesteld sinds begin jaren 2000.

Ecologie: de soort overwintert in het eistadium en de larvale ontwikkeling start in de lente. Vanaf half juli (tot oktober) zijn adulten waarneembaar. Dagactiviteit van de imago's is het grootst in de voormiddag.

Biotoop: de voortplantingsbiotoop bestaat voornamelijk uit droogvallende vijvers (geen of verlaagde concurrentie en/of predatie door andere libellenlarven en door vis) met relatief vrij voedselrijk water (mesotroof tot van nature eutroof). Een gevarieerde oevervegetatie wordt geprefereerd boven kale oevers of dichte rietvegetaties. In ondiepe plassen of poelen warmt het water snel op wat cruciaal is voor de ontwikkeling van de larven. Buiten droogvallende vijvers komt de Kempense heidelibel ook voor in ondiepe zones van moerassen en in de structuurrijke overgangszone tussen ven en natte heide.

Kort overzicht van een aantal belangrijke populaties in Vlaanderen

Noot vooraf: de bespreking over het huidige beheer, het populatieverloop en eventuele, bijhorende problemen is allermindst als kritiek naar beheerders bedoeld, maar des te meer informatief zodat beheerders hiervan op de hoogte zijn en kunnen nagaan of het (lokale) beheer kan worden bijgestuurd.

- Vijvergebied Midden-Limburg in Zonhoven: de meeste vijvers worden gekenmerkt door zeer dichte rietgordels en vaak ook nog met bomen en struiken op de oevers. Er is weinig Structuurrijke verlandingsvegetatie komt slechts heel beperkt voor en ook de oevervegetatie is meestal niet goed ontwikkeld.
- De Maat in Mol: er zijn nog verschillende ondiepe moeraszones en kleine watervlakken aanwezig in de oeverzone. De kwel van kalkrijk kanaalwater is erg belangrijk in dit gebied (bufferende werking tegen verzuring). Plaatselijk is er teveel opgaande vegetatie (struiken en bomen) en is de structuurvariatie vrij beperkt.
- Den Diel in Mol: de voormalige, ijle vegetatie is nu bijna volledig overwoekerd door Canadese Rus *Juncus canadensis* en andere planten. Populatieafname van 276 exemplaren van de Kempense heidelibel naar nul exemplaren over 30 jaar. Ook de veel algemenere Zwarte Heidelibel *Sympetrum danae* nam in de loop van deze periode in den Diel sterk af.
- Scheps in Balen: de recente inlaat van gebiedsvreemd (voedselrijk) water heeft er voor gezorgd dat het water zeer voedselrijk is geworden en dat de brede grachten heel snel dichtgroeiden waardoor er geen open water meer voorhanden is. In 2007 werden hier nog een 100-tal dieren waargenomen, tegenover nog 40-45 individuen in 2008. In 2011 en 2012 waren er geen waarnemingen meer ondanks gerichte zoekinspanning.

- Er zijn geen recente gegevens bekend over de aanwezigheid van mogelijks populaties in Midden-Limburg zoals het Wik en Borggraeve vijvers te Bokrijk, en De Maten en de Langewaters in Genk, dit wegens het niet vrij toegankelijk zijn van deze gebieden. In de Maten werden tot een tiental jaar terug nog dieren waargenomen. Anno 2012 is er weinig tot niets geweten over deze populatie.

Beheermaatregelen

(Rotatie)beheer van vijvers: er wordt geadviseerd om minstens enkele vijvers per (natuur)gebied 's winters droog te zetten, zodat de visstand (zeer) laag blijft. Het waterpeil van diezelfde vijvers wordt in het daaropvolgende voorjaar best vrij laag gehouden zodat de vijver en/of de aanwezige plassen (in de oeverzone) snel kunnen opwarmen. Dit beheer is ook voordelig voor andere soorten (bv. waterkevers, waterwantsen, *Triops*, bepaalde libellen als Tangpantserjuffer, Zwervende pantserjuffer, Tengere grasjuffer,).

Besluit voordracht

- ⇒ De Kempense Heidelberg zit in de hoek waar de klappen vallen. De situatie is zonder meer ernstig. Vooral sinds begin jaren 2000 merken we een sterke achteruitgang van deze soort in Vlaanderenop.
- ⇒ De soort kan gebruikt worden als paraplu soort voor een gemeenschap van bedreigde planten en dieren.
- ⇒ Er is dringend nood aan monitoring van de verschillende populaties. De libellenvereniging Vlaanderen (LVV) volgt de nog gekende populaties vrij nauwgezet op. Hierbij roepen we iedereen op om ook andere potentiële leefgebieden, vooral in de provincies Antwerpen en Limburg, te onderzoeken op de aanwezigheid van de Kempense heidelberg. Ook indien je geïnteresseerd bent om één van de gekende populaties mee op te volgen en te monitoren, kan je bij ons terecht.

3. Voorstellingsronde

Iedereen wordt gevraagd om zich voor te stellen met naam, maar ook met functie binnen een bepaald natuurgebied/regio of natuurorganisatie. Deelnemers mogen meteen ook een eerste reeks vragen en/of topics meegeven die ze graag zouden willen bediscussiëren gedurende de Workshop. Uit deze voorstelling blijkt dat er een mooie mix van terreinbeheerders en geïnteresseerden in libellen aanwezig is. Vervolgens start de discussie / vragenronde, die 2 keer onderbroken wordt voor korte specifieke voordrachten.

4. Voordrachten Iwan Lewylle (Natuurpunt Studie) en Peter Engelen (Hyla):

De voordracht over visvrije vijvers in de Maten (door Iwan Lewylle) handelde vooral over de praktijk hoe vijvers visvrij gemaakt kunnen worden. De focus lag daarnaast op een reeks zeldzame soorten die (sterk) lijken te profiteren van het vijverbeheer in de Maten.

Peter Engelen (Hyla) ging in zijn voordracht in over het beheer van vijvers in functie van de Boomkikker en de (potentiële) link/match tussen beheer voor zeldzame amfibieën en de Kempense heidelberg. Verschillende zeldzame soorten zoals de Boomkikker *Hyla arborea*, de Heikikker *Rana arvalis* en de Kamsalamander *Triturus cristatus* kennen de laatste jaren een duidelijk herstel, waarbij

de aantallen individuen sterk toenamen sinds men in Limburg op grote schaal vijvers drooglegt en ondiepe poelen aanlegt.

5. Algemene discussie/nabespreking

Biotoop

In het Hageven te Neerpelt zijn kleine plasjes van slechts hooguit een paar vierkante meter groot aanwezig, en die spelen wellicht een cruciale rol voor de soort. Er wordt door terreinkenners benadrukt dat extensieve begrazing daar een erg belangrijke factor is die een snelle verlanding van deze plasjes tegengaat en dus positief uitpakt voor de Kempense heidelibel. Dit komt overeen met de preferentie van de soort voor moerassen en voor overgangszones tussen ven en natte heide.

Een van de vroegere belangrijke voortplantingslocaties was de koelvijver van de glasfabriek in Lommel. Eind jaren tachtig werden hier een paar duizend pas uitgeslopen dieren waargenomen. Deze industriële koelvijver bestaat niet meer. Dit type biotoop is echter eerder uitzonderlijk.

In Noordrijn-Westfalen (Duitsland) komen er ook populaties van de Kempense heidelibel voor in een complex van commerciële visvijvers. Hierbij laat men als van oudsher op één of meerdere vijvers het water af op het einde van de zomer, waarna die het volgende voorjaar weer gevuld worden.

Naast vijvers die kunstmatig worden drooggelegd, blijken droogvallende oevers, depressies en/of mesotrofe plassen ook zeer geschikt als voortplantingshabitat voor de Kempense heidelibel. Ondiepe oeverzones lijken een meer natuurlijke niche te zijn waar de Kempense heidelibel zich kan voortplanten.

Iemand vraagt: wat met veedrinkpoelen in weidevogelgebied? Antwoord vanuit LVV: Deze zouden in theorie wel geschikt kunnen zijn, maar de soort werd er nog nooit waargenomen. Dit heeft vermoedelijk te maken met het ontbreken van geschikt landhabitat in de onmiddellijke omgeving van de poel wegens het te intensief gebruik door grazers. Grote poelen in extensieve begrazingsblokken zijn potentieel veel geschikter, maar die gebieden zijn wegens hun geslotenheid dan weer niet geschikt als weidevogelgebied.

Ecologie

Dispersiecapaciteit van de Kempense Heidelibel is volgens sommige literatuurbronnen beperkt (Bonisch 2004 cit. in NVL 2002), terwijl er in Japan meldingen zijn van invasies vanuit Siberië (NVL 2002). De meeste libellensoorten hebben net als bijna alle vliegende insectensoorten een eerder (zeer) goede dispersiecapaciteit. Dit is zeker het geval voor een soort als de Kempense heidelibel die alleen al wegens zijn preferentie voor droogvallende vijvers en moeras- en oeverzones per definitie over een goede dispersiecapaciteit moet beschikken. We kunnen er van uit gaan dat als er bronpopulaties in de ruime omgeving aanwezig is, er tijdens jaren met goede voortplanting zeker verspreiding over de wijde omgeving mogelijk is. Maar daar knelt het schoentje. Er is een gebrek aan (grote) bronpopulaties en de aantallen gaan steil bergaf in de laatste populaties.

De Geelvlekheidelibel *Sympetrum flaveolum* heeft een gelijkaardige ecologie, maar komt hier slechts voor gedurende influxen/tijdelijke populaties. Deze soort kan dus weinig tot niet dienen als waardemeter voor de geschiktheid van de biotoop van een bepaald gebied.

Weersomstandigheden 2010 t/m 2012

De voorjaarsdroogte van de voorgaande jaren lijkt in het algemeen een negatieve invloed te hebben gehad op de aantallen libellen. Er werden bijvoorbeeld zeer weinig libellen in het Buitengoor te Mol in 2011 waargenomen. In Den Diel (Mol) werd net het tegenovergestelde fenomeen waargenomen, vorig jaar waren de omstandigheden goed, maar dit jaar niet. Maar bewijzen zijn hier niet voor en die wijzigingen kunnen evengoed het gevolg zijn van lokale omstandigheden.

Beheermaatregelen

Maatregelen voor Kempense heidelibel lijken op het eerste zicht ook nuttig te kunnen zijn voor de Boomkikker en voor andere zeldzamere amfibieën zoals Knoflookpad, Rugstreepad, Heikikker en Vinpootsalamander. Larven van Boomkikker en Kempense heidelibel hebben in de periode april-juni (juli) nood aan snel opwarmende waterpartijen voor de ontwikkeling van hun larven.

Er wordt gepolst naar het belang van vloeiveiden. Mits aanpassingen is dergelijke beheervorm interessant, maar de focus wordt best op andere ecotopen en beheervormen gelegd. Van nature staan vloeiveiden immers niet onder water in de periode, dat het vereist is voor ontwikkeling van de larven van Kempense heidelibel (maart – juli).

Een beheerder merkt op dat extensieve begrazing erg nuttig kan zijn in gebieden waar sterke verlanding met riet optreedt, daar zomerbegrazing of herhaalde zomermaai beurten riet sterk onderdrukt.

Een besluit is dat toestroom van te voedselrijk water een structureel probleem is, niet omdat het water op zich te voedselrijk is voor Kempense heidelibel, wel omdat daardoor de oevervegetatie veel denser wordt.

6. Terreinbezoeken

De weersomstandigheden waren op de dag van de Workshop zeer slecht: zware bewolking met frequent hevig onweer. De temperatuur was desondanks vrij normaal (+/- 20°C). Er nam slechts een beperkt aantal van de deelnemers van de Workshop deel aan de terreinbezoeken.

Vijvergebied Midden-Limburg in Zonhoven (11 deelnemers)

Ondanks het slechte weer werden quasi meteen twee mannetjes Kempense Heidelibel gevangen ter hoogte van een nieuwe voortplantingspoel voor Boomkikker. Deze poel was gedeeltelijk drooggevallen en op de zandige oevers werden verschillende zeldzame plantensoorten van droogvallende systemen aangetroffen (moerasweegbree spec., Waterlepeltje, Drietallig Glaskroos ...). In de pitrusvegetatie er rond werden vijf juveniele Boomkikkers gevonden.

De Maten in Genk (6 deelnemers):

In dit natuurgebied werden geen Kempense heidelibellen waargenomen ondanks een zoektocht van meer dan twee uur. Het merendeel van de vijvers heeft er een te dichte rietvegetatie ontwikkeld.

De recent drooggelegde vijvers en pas gegraven poelen hebben meer potentie (op basis van de structuur van de aanwezige vegetatie), maar waren op het moment van het terreinbezoek niet droog gezet. Dit heeft anno 2012 deels te maken met metingen voor een ecohydrologische studie. De eerste week van september werden alvast twee vijvers volledig droog gezet. De algemene conclusie van het terreinbezoek in de Maten luidde dat de soort in de Maten ofwel in zeer lage aantallen voorkomt ofwel mogelijk is uitgestorven!

Deze vijver werd in de winter van 2011-12 grotendeels droog gezet (+/- 1 m lager dan het gangbare waterpeil) om zo vissen te verwijderen en de sliblaag te laten inklinken. In de lente van de 2012 bleef hier 20 cm water staan. Doel was het creëren van voortplantingshabitat voor amfibieën en invertebraten.

7. Algemene conclusie Workshop Kempense Heidelibel

- ⇒ De Kempense Heidelibel zit in nauwe schoentjes. En dit niet alleen in België, maar in gans Europa.
- ⇒ Het is hoog tijd dat er werk gemaakt wordt van het opstellen van een soortbeschermingsproject! Zowel om een beter zicht te krijgen op de actuele verspreiding, de oorzaken van achteruitgang als haalbare beheermaatregelen om het tij te keren.
- ⇒ Een drooglegbeheer van vijvers is één van de meest aangewezen beheermaatregelen bij biotoopherstel. Deze beheerpraktijk is vrij complex, maar zeker niet onhaalbaar voor (vrijwillige) natuurbeheerders.

8. Meer lezen

De Knijf, G., Anselin, A., Goffart, P. & Taily, M. (eds.). 2006. De libellen (Odonata) van België: verspreiding - evolutie - habitats. Libellenwerkgroep Gomphus ism Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.

De Knijf, G. 2011. Hoe zit het nu met de Kempense heidelibel (*Sympetrum depressiusculum*) in België? Opstart van het opvolgen van de populaties van deze Europees bedreigde soort. Libellennieuwsbrief, 5 (2): 9-10.

Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie 2002. De Nederlandse libellen (Odonata). Nederlandse Fauna 4. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.